

دانش سنتی و لزوم حمایت از آن در نظام حقوقی مالکیت فکری

محمد‌هادی میرشمسی* - نرگس جرفی**

چکیده:

دانش سنتی ساختاری است پویا برای تولید و سازماندهی یافته‌هایی از طبیعت بدون دخالت ماشین که ریشه در نسل‌های گذشته دارد. دانش سنتی به عنوان جزئی پویا و سیال، ریشه در سنت، آداب و رسوم، شرایط اقلیمی و نیازهای جوامع بومی داشته، بخش مهمی از میراث فرهنگی و اجتماعی آنها را تشکیل داده و معرف هویت آنها می‌باشد. سازگاری با شرایط اقلیمی و زندگی بومی، اهمیت دانش سنتی در رشد و توسعه اقتصادی مردمان بومی و اثرگذاری این دانش در علوم و اختراعات امروزی، به آن اصالت، دوام، پویایی و ارزش اقتصادی بخشیده و در نتیجه عده‌ای را به سوی سوء استفاده، تصاحب نامشروع و بهره‌برداری از آن بدون رعایت حقوق صاحبان آن کشانده است. از این روی حمایت حقوقی از جوامع بومی صاحبان این دانش ضروری بوده، مبتنی بر اقتضائات حقوق بشری است و نظام مالکیت فکری به عنوان بهترین چارچوب حمایتی پیشنهاد می‌شود. اقدامات و مطالعات سازمان جهانی مالکیت فکری به منظور گسترش حمایت از دانش مردمان بومی ارزشمند و قابل توجه بوده، وضع مقررات مناسب بین‌المللی که اولین و مؤثرترین گام برای حمایت گسترده از صاحبان این دانش است، نیازمند همکاری تمام کشورها خصوصاً کشورهای برخوردار از جوامع بومی است و لازم است ایران در این زمینه و همچنین در راستای وضع قانون ملی مناسب فعالیت بیشتری از خود نشان دهد.

کلیدواژه‌ها:

دانش سنتی، دانش، سنتی، جوامع بومی، حقوق مالکیت فکری.

* عضو هیأت علمی دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی و نویسنده مسؤل

Email: mh_mirshamsi@yahoo.fr

Email: narges.jorfi@gmail.com

** کارشناس ارشد حقوق مالکیت فکری دانشگاه علامه طباطبائی

مقدمه

از آغاز سده هجدهم میلادی در نتیجه یک سلسله اختراعات در فنون و صنایع، دگرگونی‌های عمیقی در زندگی مردم و نوع نگاه به طبیعت پدید آمد که از آن به انقلاب صنعتی تعبیر می‌شود.

اگرچه انقلاب صنعتی تأثیرات زیادی بر روند زندگی مردم خصوصاً روستائیان داشت، اما کلیت و هویت روستاها و روستائیان را متحول نساخت، به گونه‌ای که بسیاری از آنان همچنان در چارچوب فرهنگ روستایی به حیات خود ادامه داده، روش‌ها و شیوه‌های زندگی خود را حفظ نمودند.

با پیشرفت صنعت و عطش سیری‌ناپذیر آن به ایجاد و بهره‌گیری از دانش و اختراعات جدید، دانشمندان متوجه طیف فشرده‌ای از «دانش آزموده شده» در میان جوامع سنتی شدند و صنعت جدید نمی‌توانست از این «دانش آماده» صرف نظر کند. می‌توانست این دانش را به تولید انبوه تبدیل و درآمد سرشاری نصیب شرکت‌ها نماید. این دانش مجرب، دانش سنتی است که به صورت خلاقانه و در گذر زمان در این جوامع شکل گرفته و رشد یافته است.

دانش سنتی^۱ برخاسته از زندگی مسالمت‌آمیز بین انسان و طبیعت است. در گذشته انسان‌ها همواره در تلاش بودند که با استفاده از دانش خود که ریشه در ظرفیت‌های طبیعت و محیط زیست داشت، نیازهای خویش را تأمین کنند، اما تحولات انقلاب صنعتی و تولد ماشین به انسان چنان قدرتی داد که بتواند توانایی و ظرفیت‌های مورد نظر خود را در هر جایی از طبیعت که اراده کند، اعمال نماید. در واقع انسان‌ها توانستند طبیعت را وادار به اطاعت از خواسته‌های خود نمایند، هرچند بهای آن تخریب طبیعت باشد.

در ابتدای این تحولات به نظر می‌رسید که دیگر نیازی به دانش سنتی نیست و دانش مدرن به راحتی می‌تواند جای آن را بگیرد، اما کم‌کم به واسطه اصلاتی که دانش سنتی داشت و اینکه ریشه‌های دانش مدرن در دانش سنتی روییده بود^۲، دوباره دانش سنتی مورد توجه قرار گرفت. ضمن اینکه این دانش یک دارایی فرهنگی ارزشمندی برای جوامعی که آن را ایجاد و تجربه کرده و توسعه داده‌اند، محسوب می‌شود.^۳

دانش سنتی و بومی به عنوان علم و تجربه جوامع بشری، حاصل سال‌ها تلاش انسان در بستر زمان و محل خاص جغرافیایی است. مزایای فراوان این دانش به عنوان منبع بی‌بدیل

^۱ Traditional Knowledge (Fr: Savoir traditionnel)

^۲ WIPO, Intellectual Property Handbook, 2008, p. 447

^۳ Popova-Gosart (Ulita), Traditional Knowledge & Indigenous Peoples, 2009, p. 40

اختراعات و الهام‌بخش خلاقیت‌های فرعی^۴ و قابلیت تعمیم و تولید انبوه در بعد اقتصادی، باعث شده است که این دانش به عناوین مختلف مورد بهره‌برداری غیر منصفانه قرار گرفته، اشخاص و گروه‌هایی که زحمات مربوط به خلق، نگهداری و تکامل آن را بر عهده داشته و دارند، از این ره آورد سهمی نبرده، همچنان با فقر دست و پنجه نرم کنند. دانش ژنتیک و شناخت ارقام گونه‌های گیاهی، کشاورزی ارگانیک، معماری و آبیاری سنتی از جمله مصادیق سرمایه‌های بومی به ویژه روستایی و عشایری است. این دانش می‌تواند به عنوان یک کالای سرمایه‌ای که دارای ارزش اقتصادی و مبادله‌ای است در جهت رفع یا کاهش فقر در جامعه مورد بهره‌گیری قرار گرفته، موجب توسعه اقتصادی کشور شود.^۵

جوامع انسانی همواره دانش را تولید کرده، بهبود بخشیده، از نسلی به نسل دیگر انتقال داده‌اند. چنین «دانش سنتی» ای اغلب بخش مهمی از هویت فرهنگی این جوامع بوده، نقشی حیاتی در زندگی روزمره اکثریت قریب به اتفاق مردم ایفا کرده و می‌کند. استفاده کشاورزان محلی از گونه‌های گیاهی و توسعه مستمر و به اشتراک‌گذاری و انتشار این گونه‌ها و دانش مرتبط با آنها، نقش اساسی در سیستم‌های کشاورزی در کشورهای در حال توسعه ایفا می‌کند. دانش سنتی برای امنیت غذایی و سلامت میلیون‌ها نفر از مردم در جهان در حال توسعه ضروری است. در بسیاری از کشورها، داروهای سنتی، تنها درمان مقرون به صرفه در دسترس مردم فقیر است. در کشورهای در حال توسعه، تا ۸۰ درصد از جمعیت برای تأمین سلامتی خود به داروهای سنتی وابسته هستند. علاوه بر این، آگاهی از خواص درمانی گیاهان، منبع بسیاری از داروهای مدرن بوده است.^۶

با این حال و بر خلاف نقش ارزنده دانش سنتی در زندگی اجتماعی و اقتصادی بشر، جامعه بین‌المللی به تازگی به دنبال به رسمیت شناختن و حمایت از این دانش است. در سال ۱۹۸۱، وایپو و یونسکو یک قانون نمونه (الگو) در مورد فرهنگ عامه به تصویب رساندند. در سال ۱۹۹۲ کنوانسیون تنوع زیستی^۷ بر ضرورت توسعه و حفظ دانش سنتی تأکید کرد. با وجود این تلاش‌ها که در دو دهه گسترش یافته، راه‌حل‌های قابل قبول جهانی برای حفاظت

^۴ منظور خلاقیت‌های ناشی و الهام گرفته از این دانش است.

^۵ Popova-Gosart (Ulia), Traditional Knowledge & Indigenous Peoples, 2009, p. 40

^۶ Traditional knowledge remains part of the life of many living communities, and should not be relegated to the archives as a historical curiosity. (WIPO, Intellectual Property Handbook, 2008, p. 447)

^۷ Commission on Intellectual Property Rights, Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy, 2003, p. 73

^۸ Convention on Biological Diversity (CBD)

و ترویج دانش سنتی هنوز پدیدار نشده است.^۹

موضوع حمایت دانش سنتی از طریق سیستم‌های حمایتی مالکیت فکری سؤالات چالش برانگیزی را در حوزه دانش سنتی مطرح کرد: اینکه دانش سنتی چیست؟ آیا می‌توان دانش سنتی را با این همه تنوع و پراکندگی حیرت انگیز در یک تعریف واحد و کامل جای داد؟ مالک دانش سنتی کیست؟ و چگونه باید از آنها حمایت کرد؟^{۱۰}

موضوع دانش سنتی و حمایت از آن از این جهت برای ایران اهمیت دارد که کشور یکی از پایگاه‌های فرهنگی و تمدنی معتبر و غنی در دنیا است. اقوام ایرانی که در قالب روستاها و عشایر شکل یافته‌اند، منبع سرشار دانش و تکنیک‌های محلی و بومی هستند و سال‌های متمادی نسبت به نگهداری و رشد آن کوشش نموده‌اند. این دانش اگرچه محلی است، لیکن در عرصه کشور جزء سرمایه‌های ملی محسوب شده، دولت باید در این خصوص نقش حمایتی ویژه‌ای را ایفا نماید.

همان‌گونه که از مطالب مقدماتی بالا بر می‌آید، دانش سنتی در پیشینه زندگی بشری ریشه داشته، مختص و برخاسته از جوامعی است که دارای قدمت و سنت غنی هستند. بیشتر جوامع سنتی از کشورهای کمتر توسعه یافته یا در حال توسعه بوده، شناخت درست آنها از دانش سنتی خود و حمایت مناسب و مدیریت شایسته آن می‌تواند موجب توسعه آنها باشد. اولاً شناخت دانش سنتی مستلزم ارائه تعریفی دقیق از آن و ثانیاً حمایت کارآمد، نیازمند اعتقاد جهانی به وجود مقررات مناسب ملی و بین‌المللی و اقدام به وضع آن می‌باشد که در هر دو مورد (شناخت موضوعی دانش سنتی و وجود مقررات مناسب) هم در سطح بین‌المللی و هم در سطح ملی کشورها از جمله ایران، وضعیت، مناسب و قابل اتکا نیست. از این روی در این تحقیق ابتدا با معرفی دانش سنتی، برای تبیین اوصاف و ویژگی‌های آن تلاش نموده (بند ۱)، در ادامه ضرورت حمایت از دانش سنتی در قالب حقوق مالکیت فکری و اهداف این حمایت را بررسی می‌کنیم (بند ۲).

۱- دانش سنتی و اوصاف آن

در این قسمت ابتدا دانش سنتی را تعریف (بند ۱-۱) و سپس ویژگی‌های آن را مورد مطالعه

^۹ Commission on Intellectual Property Rights, Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy, 2003, p. 73

ماده ۸ کنوانسیون کشورهای عضو را به حفاظت و حمایت از دانش، ابداعات و رفتارهای مردمان بومی و جوامع سنتی ملزم می‌کند.

^{۱۰} WIPO, op. cit., p.446

قرار می‌دهیم (بند ۱-۲).

۱-۱- تعریف دانش سنتی

در آغاز، نگاه دکترین را در تعریف دانش سنتی ارائه داده، سپس مفهوم آن را از دید مقررات موضوعه بررسی می‌کنیم.

۱-۱-۱- تعریف دکترین از دانش سنتی

عبارت «دانش سنتی» از دو واژه «دانش» و «سنتی» تشکیل شده است و تعریف مفردات آن می‌تواند در شناخت این اصطلاح مفید باشد. بنابراین ابتدا مفهوم این دو اصطلاح را بررسی می‌کنیم.

۱-۱-۱-۱- مفهوم دانش. از لحاظ لغوی «دانش» اسم مصدر «دانستن» و به معنای علم و معرفت است. دانستن به معنای آگاهی داشتن، معرفت و علم یافتن و دانا شدن است.^{۱۱} در فرهنگ لغت هریتیج^{۱۲}، دانش به معنای تمام دانسته‌های فرد تعریف شده است که می‌تواند از طریق تجربه و یا مطالعه به دست آید^{۱۳} همچنین «دانش» به عنوان اطلاعات سازماندهی شده تعریف و در جایی دیگر از آن به مجموعه شناخت‌ها و معرفت‌های کم و بیش نظام مند یاد شده است.^{۱۴} در تعریف دیگری از «دانش» آمده است که دانش، ساختاری در قالب توضیحات و پیش‌بینی‌های آزمایش‌شدنی است که برای تولید و سازماندهی یافته‌ها درباره جهان طبیعت کاربرد دارد.^{۱۵}

طبق تعریفی دیگر، «دانش» عبارت است از ترکیبی سیال از تجارب، ارزش‌ها، اطلاعات و آگاهی‌های تخصصی که به صورت منجمم و یکپارچه چارچوبی را برای ارزیابی و کسب تجارب و اطلاعات جدید فراهم آورد. این دانش از اذهان افراد سرچشمه می‌گیرد و توسط آنان به کار برده می‌شود.^{۱۶} به بیانی دیگر «دانش» عبارت از مجموعه قابل بازیابی از اطلاعات تأیید شده است.^{۱۷}

^{۱۱} معین (محمد)، فرهنگ لغت، ۱۳۸۴، ص ۴۳۸

^{۱۲} The American Heritage Dictionary of the English Language

^{۱۳} American Heritage Publishing Company, The American heritage dictionary, 2001, p. 742

^{۱۴} Robert (Paul), Dictionnaire du français primordial, 1971, p. 978

^{۱۵} Popper (Karl), The Logic of Scientific Discovery, 2002, p. 3

^{۱۶} H. Davenport (Thomas) and Prusak (Laurence), Working knowledge how organizations manage what know, 1998, p. 201

^{۱۷} هاشمیان بجنوردی (ناهدی) و منهاج (محمد باقر)، دانش چیست؟ مرور ادبیات، مقایسه تعاریف، ارائه

از مجموعه تعاریف ارائه شده دو ویژگی مهم برای دانش می‌توان ذکر کرد: اول اینکه دانش صرف اطلاعات و آگاهی نیست. دانش مجموعه‌ای منظم و قابل کاربرد است که دربرگیرنده اطلاعات است و در نتیجه کاربست و استفاده از آن شکل می‌گیرد. به عبارت دیگر دانش در اثر تجربه و درک ضمنی از اطلاعات حاصل می‌شود. دوم اینکه دانش ذاتاً پویا و رو به رشد است و همواره در حال توسعه می‌باشد.

۱-۱-۱-۲- مفهوم سنتی^{۱۸}. در ادب فارسی «سنت»^{۱۹} به معنای راه، روش، طریقه و عادت آمده است.^{۲۰} «سنتی» وصف آن است و به معنای مرسوم و معمول می‌باشد. در لغتنامه هریتیج آمده است که «سنتی» صفت و «سنت» به معنای انتقال فرهنگ از نسلی به نسل دیگر خصوصاً به صورت شفاهی است. همچنین «سنت» به معنای جریان آداب و رسوم می‌باشد.^{۲۱}

در بیانی دیگر، «سنت» مجموعه مفاهیم مرتبط به گذشته است که از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود. همچنین «سنت» به شیوه اندیشیدن، فعالیت و رفتار کردن اطلاق می‌شود که میراث گذشته است.^{۲۲} و «سنتی» یعنی فردی یا چیزی که مبتنی بر «سنت» یا متناسب با آن است.^{۲۳}

با این تعابیر، واژه «سنتی» نوعی تدریجی بودن و مربوط به زمان گذشته را تداعی می‌نماید، با این حال سنت به معنای قدیم و گذشته و سنتی به معنای قدیمی نیست، بلکه به معنای چیزی (مثل عقیده، زبان، رسم و عادت) است که ریشه در گذشته داشته، از مدت‌ها قبل جاری بوده، الآن نیز در جریان است.

۱-۱-۱-۳- مفهوم دانش سنتی. از معنی دو واژه «دانش» و «سنتی» می‌توان دریافت که «دانش سنتی» به معنای مجموعه اطلاعات منسجم، جاری و پویا است که ریشه در گذشته دارد. «دانش سنتی» از این جهت که از طریق نسل‌ها دست به دست شده، قدیمی بوده، ریشه در سنت دارد و به طور مستمر تصحیح شده، تکامل یافته و توسعه می‌یابد.^{۲۴}

کلمه «سنت» استفاده شده در عبارت «دانش سنتی» بیانگر دانش قدیمی و غیر صنعتی نمی‌باشد، بلکه بیانگر دانشی است که مبتنی بر سنت است. این دانش از این جهت سنتی

¹⁸ Traditional (Fr: Traditionnel)

¹⁹ Tradition

^{۲۰} معین (محمد)، همان، ص ۵۵۸

²¹ American Heritage Publishing Company, op. cit., p. 863.

²² Robert (Paul), op. cit., p. 1083.

²³ Ibid, p. 1084.

²⁴ Commission on Intellectual Property Rights, op. cit., p. 75.

نامیده می‌شود که به وسیله افرادی ایجاد شده است که سنت، عرف، اعتقادات و آداب و رسوم جوامع را منعکس کرده اند. بنابراین «سنت» در دانش سنتی به ذات خود دانش مربوط نمی‌شود، بلکه به چیزی که دانش را به وجود آورده، حفاظت و منتشر کرده، مربوط است.^{۲۵}

بخش قابل توجهی از دانش سنتی قدیمی و راکد نیست، بلکه عنصر اساسی و فعال زندگی بسیاری از جوامع امروزی است. وصف «سنتی» شکل ارتباط دانش را با جوامع توصیف می‌کند: یعنی دانشی که ایجاد، حفظ و انتقال آن در بطن جامعه و بعضاً بر مبنای عرف مختص آن جامعه رخ می‌دهد. در بیانی دیگر و به طور خلاصه نحوه ارتباط با جامعه است که دانش را سنتی می‌کند. به عنوان مثال ابداعات سنتی دارای ویژگی و مشخصه‌ای هستند که برخاسته از آداب و رسوم، انگیزه‌ها و نیازهای آن جامعه بوده، به خوبی معرفی کننده آن است و در واقع وابسته و متعلق به آن جامعه می‌باشد.^{۲۶}

در گزارشی از وایبو آمده است: «آنچه دانش را سنتی می‌کند، قدیمی بودن آن نیست. دانش سنتی قدیمی و ساکن نیست، بلکه وابسته به زندگی و بخشی از زندگی معاصر جوامع امروزی است.»^{۲۷} به عبارت دیگر دانش سنتی را شکلی از دانش می‌دانند که یک پیوند قدیمی با جوامع خاص دارد، در آن جوامع گسترش می‌یابد و حفاظت می‌شود. این دانش از جوامع قدیمی عبور داده شده است و بین نسل‌ها و گاهی در میان عرف‌های خاص گذر کرده است.^{۲۸}

دانش سنتی مجموعه‌ای است پویا از شناخت‌هایی^{۲۹} که در بطن یک جامعه ایجاد و نگهداری شده، از نسلی به نسل دیگر منتقل شده است. به عبارتی دیگر دانش سنتی یعنی شناخت‌ها، دانش فنی^{۳۰}، فنون^{۳۱}، ابداعات^{۳۲} و تجربیاتی^{۳۳} که بخشی از شیوه زندگی سنتی جوامع بومی یا محلی بوده، از نسلی به نسل دیگر منتقل می‌شود.^{۳۴} مثل دانش کشاورزی، آب

²⁵ A. Hansen (Stephen) and W. VanFleet (Justin), Traditional knowledge and Intellectual Property: A Handbook on Issues and Options for Traditional Knowledge Holders in Protecting their Intellectual Property and Maintaining Biological Diversity, 2003, p. 3.

²⁶ OMPI, La propriété intellectuelle relative aux ressources génétiques, aux savoirs traditionnels et aux expressions culturelles traditionnelles, 2012, p. 11

²⁷ WIPO, Intellectual Property and Traditional knowledge, 2012, p. 6

²⁸ Ibid.

²⁹ Connaissances

³⁰ Savoir-faire (Know-How)

³¹ Techniques

³² Innovations

³³ Pratiques

³⁴ OMPI, op. cit., p. 8.

و هوایی و معالجه بیماری یا فنون مربوط به صید و شکار و شیوه مدیریت منابع آب.^{۳۵} برخی «دانش سنتی» را اطلاعاتی می‌دانند که در یک جامعه معین بر اساس تجربه و با اقتباس از فرهنگ محلی و محیطی آن جامعه در طول زمان توسعه یافته است و معتقدند که این دانش برای حفظ جامعه و فرهنگ آن و برای حفاظت از منابع ژنتیکی و بقای حیات جوامع استفاده می‌شود.^{۳۶}

«دانش سنتی» مجموعه‌ای است از اطلاعات و مهارت‌های پویا و متحول که توسط گروهی از انسان‌ها در طول زمان توسعه یافته، قدرت بقا و استمرار را دارا می‌باشند؛ چرا که اطلاعات و مهارت‌های ارزشمند و مفید باقی می‌مانند و دانش‌های با ارزش کمتر از بین می‌روند. بنابراین دانش سنتی اساساً ایستا نبوده، بلکه دارای ماهیت و قالب پویا است.^{۳۷}

«دانش سنتی» مجموعه‌ای پیچیده از معارف و تجربیاتی است^{۳۸} که توسط جوامع سنتی^{۳۹} شکل گرفته^{۴۰} و بخشی از میراث غیر مادی فرهنگی^{۴۱} مردمان بومی^{۴۲} و میراث بشری^{۴۳} می‌باشد.^{۴۴} دانش سنتی از تجربه تشکیل شده، در طول زمان رشد کرده، جزء فرهنگ محلی و محیطی شده، به طور شفاهی منتقل می‌شود و منبع بالقوه‌ای برای ثروت^{۴۵} است.^{۴۶} این مجموعه به طور جمعی^{۴۷} شکل گرفته و از حکایات، نواها، فعالیت‌های هنری، حوادث فرهنگی، اعتقادات، مراسم، مقررات، زبان‌ها، شیوه‌های کشاورزی، دانش فنی مربوط به معماری، نساجی، ماهیگیری، بهداشت و جنگلبانی تشکیل شده است.^{۴۸} به عبارت دیگر ماهیت دانش سنتی متنوع بوده، مواردی چون آثار ادبی، هنری یا علمی، آهنگ، رقص،

³⁵ Ibid, p. 9.

³⁶ A. Hansen (Stephen) and W. VanFleet (Justin), op. cit., p. 13

³⁷ R. McManis (Charles), Biodiversity and the Law Intellectual Property, Biotechnology and Traditional Knowledge, 2007, p. 280

³⁸ UN, Permanent Forum on Indigenous Issues. "Report of the International Technical Workshop on Indigenous Traditional Knowledge, 2006, p. 2

³⁹ Traditional Communities

⁴⁰ WIPO, Intergovernmental committee on intellectual property and genetic resources, traditional knowledge and folklore, 2005, p. 14

⁴¹ Intangible Cultural Heritages

⁴² Indigenous Peoples

⁴³ The Heritage of Humanity

⁴⁴ UN, United Nations Development Group (UNDG) Guidelines on Indigenous Peoples' Issues, 2008, p. 35

⁴⁵ Wealth

⁴⁶ UN, Permanent Forum on Indigenous Issues. "Working Paper for the 23-d Session of the Working Group on Indigenous Populations, 2005, p. 23

⁴⁷ Collectively

⁴⁸ Ibid

روش‌ها و تمرین‌های درمانی و شیوه‌ها و فناوری‌های کشاورزی و فنون را پوشش می‌دهد.^{۴۹}
 عده‌ای دانش سنتی جوامع بومی را «بی‌اندازه مقدس و سری»^{۵۰} تعبیر کرده‌اند.^{۵۱}

۱-۱-۲- تعریف مقررات از دانش سنتی

در این قسمت ابتدا معنای دانش سنتی را از دید سازمان جهانی مالکیت فکری بررسی کرده، سپس این مفهوم را در مقررات ملی برخی کشورها مورد مطالعه قرار می‌دهیم.

۱-۱-۲-۱- تعریف دانش سنتی در اسناد وایپو. به اذعان کمیته تخصصی وایپو (کمیته بین‌الدولی راجع به مالکیت فکری، منابع ژنتیک، دانش سنتی و فولکلور)^{۵۲} تعریف بین‌المللی پذیرفته شده‌ای از دانش سنتی وجود ندارد. با این وجود ارائه تعریفی جامع و مانع که به دور از کلی‌گویی، چارچوب دانش سنتی را تعیین کند برای کشورهای دارنده این دانش بسیار ضروری است.^{۵۳}

سند نهم نشست سوم کمیته مذکور با عنوان «دانش سنتی» می‌گوید: «دانش سنتی اشاره دارد به ادبیات، آثار هنری یا کارها، اعمال، ابداعات و کشفیات علمی، طرح‌ها، علائم، اسامی یا نشانه‌ها یا اطلاعات افشا نشده که همگی سنتی باشند و تمامی ابداعات و خلاقیت‌های سنتی که از فعالیت فکری در زمینه‌های صنعتی، علمی، ادبی و هنری ناشی می‌شود. طبقات دانش سنتی می‌تواند شامل موارد زیر شود: دانش کشاورزی، دانش علمی، دانش فنی، دانش بوم‌شناختی، دانش پزشکی شامل داروها و درمان‌های مرتبط، دانش مربوط به تنوع زیستی و نموده‌های فرهنگی سنتی (فولکلور).»^{۵۴}

در این سند بدون اینکه از دانش سنتی تعریفی ماهوی که بیانگر چستی این دانش است، ارائه شود، مصادیق وسیعی از آن که شامل هر دو شاخه مالکیت ادبی و هنری و مالکیت صنعتی می‌باشد، برشمرده شده است. البته گستردگی موارد برشمرده شده به عنوان مصادیق دانش سنتی و خلط مواردی که جنبه علمی و کاربردی دارند مثل دانش فنی و پزشکی با نمود فرهنگی قابل دفاع نبوده، درست به نظر نمی‌رسد. هر چند دانش سنتی و فولکلور هر دو

⁴⁹ Commission on Intellectual Property Rights, Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy, 2003, p. 75

⁵⁰ Highly Sacred and Secret

⁵¹ Popova-Gosart (Ulia), op. cit., p. 18

⁵² Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore (IGC)

⁵³ WIPO, Intergovernmental committee on intellectual property and genetic resources, traditional knowledge and folklore, 2013, p. 1

⁵⁴ WIPO, Intergovernmental Committee on Intellectual Property And Genetic Resources, Traditional Knowledge And Folklore, 2002, p. 12

ریشه در سنت مردمان بومی و جوامع سنتی دارند، ولی ذات و ماهیت آنها متفاوت است. امروزه به طور فزاینده‌ای دانش سنتی که محتوای آن ماهیت و ایده‌های مربوط به دانش (از جمله دانش فنی سنتی در خصوص استفاده درمانی از گیاهان یا اقدامات سنتی مربوط به مدیریت آب و هوا) است با شکل، بیان و نمود فرهنگ سنتی (مثل نواها و اجراهای سنتی، حکایات شفاهی^{۵۵} و طرح‌های گرافیکی) که به عنوان نموده‌های فرهنگی سنتی^{۵۶} یا نموده‌های فولکلور^{۵۷} شناخته می‌شوند، متمایز است.^{۵۸}

۱-۲-۲- تعریف دانش سنتی در قوانین ملی کشورها. در این زمینه قانون برخی از کشورهایی را که بر مبنای اعلام سایت سازمان جهانی مالکیت فکری^{۵۹} موفق به تصویب قوانین ملی در زمینه حمایت از دانش سنتی شده اند، مورد توجه قرار می‌دهیم. کشورهای چون هند، قرقیزستان، پرو، پرتغال، فیلیپین و تایلند دارای قانون خاص راجع به حمایت از دانش سنتی هستند^{۶۰} که در این تحقیق به ترتیب سه کشور پرتغال، پرو و قرقیزستان را بررسی می‌کنیم. البته در این زمینه می‌توان به قوانین دیگری از جمله قانون نمونه اتحادیه آفریقایی^{۶۱} و همچنین قانون اتحادیه اروپایی در زمینه تولیدات کشاورزی و صنایع غذایی^{۶۲} اشاره نمود.^{۶۳}

در ماده ۳ قانون پرتغال^{۶۴} در تعریف دانش سنتی آمده است: «دانش سنتی شامل تمامی عناصر غیر مادی مرتبط با استفاده صنعتی یا تجاری گونه‌های محلی و سایر مواد بومی است که در یک روش غیر مدرن توسط افراد محلی - منفرداً یا مجتمعاً - توسعه یافته و در قالب بخشی از سنت‌های فرهنگی و معنوی این جوامع در آمده است.» در ادامه همین ماده برای ذکر مصادیقی از تعریف ارائه شده، روش‌ها و سبک‌ها، فرآیندها، کالاها و طرح‌های کاربردی در کشاورزی، غذا و فعالیت‌های صنعتی مثل صنایع سنتی، تجارت و خدمات به عنوان

⁵⁵ Oral Narrative

⁵⁶ Traditional Cultural Expressions (TCEs)

⁵⁷ Expressions of Folklore

⁵⁸ WIPO, Intellectual Property Handbook, 2008, p. 446

⁵⁹ www.wipo.int/edocs/mdocs/tk/grtkf_ic_7_6-annex1.doc. Last visited at 25 October 2015

⁶⁰ www.wipo/grtkf/ic/7/6: The Protection of Traditional Knowledge/comparative summary of existing national sui generis measures and laws for the protection of traditional knowledge. Last visited at 25 October. 2015)

⁶¹ African Union (www.au.int)

⁶² www.eurlex.europa.eu/legalcontent/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX: 32002R0178&qid=1446015845399 & From. Last visited at 25 October. 2015)

^{۶۳} طریقی (امیر)، دانش سنتی در سطح بین‌المللی و ضرورت پیاده سازی آن در حقوق ایران، ۱۳۹۰، ص ۱۸

⁶⁴ Decree Law No.118 of 2002 Establishing a Legal Regime of Registration, Conservation, Legal Custody and Transfer of Plant Endogenous Material

زیرمجموعه این مفهوم ذکر شده است.^{۶۵}

در این تعریف که از بیان مصادیق فراتر رفته است، چند نکته مهم وجود دارد: اول اینکه این تعریف با آوردن قید «استفاده گونه‌های صنعتی و تجاری» سایر موارد از جمله مصادیق ادبی و هنری دانش سنتی را از تعریف آن خارج نموده است. به نظر می‌رسد در این قانون جنبه تجارتی دانش سنتی بیشتر مورد نظر قرار گرفته است و عدم اشاره به مصادیق مالکیت ادبی و هنری در این تعریف مناسب و درست به نظر می‌رسد، چرا که این مصادیق هرچند سنتی و وابسته به پیشینه جوامع هستند، ولی در قالب فرهنگ عامه و فولکلور قرار می‌گیرند. به علاوه این قانون با آوردن قید «غیر مادی» در تعریف متذکر می‌شود که آنچه مشمول دانش سنتی است، ماحصل و تولیدات ناشی از آن نمی‌باشد، زیرا اموال ملموس خود ذاتاً به دلیل عینیت داشتن و قابل لمس بودن به عنوان مال شناخته شده، ارزش داشته و در قالب دیگر مورد حمایت و توجه قرار می‌گیرند، بلکه دانش و مهارتی مد نظر است که ریشه در سنت داشته، برای تولید و تهیه این محصولات (اموال مادی) به کار می‌روند.

در بند (ب) ماده ۲ قانون کشور پرو^{۶۶} با واژه دانش جمعی^{۶۷} مواجه می‌شویم. معنایی که قانونگذار پرو برای این واژه انتخاب نموده عبارت است از «مجموعه دانش فرا نسلی در مورد خواص، ویژگی‌ها و کاربردهای گونه‌های زیستی که توسط جوامع و مردمان بومی ایجاد شده است.» در بند (الف) این ماده مردم بومی به این صورت تعریف می‌شود: «ساکنان اولیه‌ای که حقوقی را که قبل از تشکیل دولت پرو به وجود آمده بود دارا هستند، فرهنگ خاص خود را حفظ کرده، سرزمین خاص خود را در اختیار داشته و خود را با این مشخصات می‌شناسند.»^{۶۸}

⁶⁵ Article 3. Traditional Knowledge: "(1) Traditional knowledge comprises all intangible elements associated with the commercial or industrial utilization of local varieties and other autochthonous material developed in a non-systematic manner by local populations, either collectively or individually, which form part of the cultural and spiritual traditions of those populations. That includes, but is not limited to, knowledge of methods, processes, products and designations with applications in agriculture, food and industrial activities in general, including traditional crafts, commerce and services, informally associated with the use and preservation of local varieties and other spontaneously occurring autochthonous material covered by this Decree (http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=206632#LinkTarget. Last visited at 25 October 2015)

⁶⁶ Law Introducing Protection Regime for the Collective Knowledge of Indigenous Peoples Derived from Biological Resources, Law N° 27811 (published in the Official Journal "El Peruano" on August 10, 2002)

⁶⁷ Collective Knowledge

⁶⁸ Article 2.- Definitions For the purposes of this legislation:

(a) "Indigenous peoples" means aboriginal peoples holding rights that existed prior to the formation of the Peruvian State, maintaining a culture of their own, occupying a specific territorial area and recognizing themselves as such. These include peoples in voluntary isolation or with which contact has not been made, and also rural and native communities.

همانطور که ملاحظه می‌شود، با تعریف واژه دانش جمعی، قانونگذار پرو گام مثبتی در جهت حرکت به سمت مفهوم واقعی این واژه با توجه به ویژگی‌های آن برداشته است. اما محدوده دانش بومی را گاهی مترادف با دانش سنتی دانسته است، در حالی که در دید بین‌المللی دانش سنتی اعم از دانش بومی است^{۶۹} و ما بین آن‌ها رابطه عموم و خصوص مطلق برقرار است. فی الواقع در قانون پرو نیز دانش سنتی نسبت به مفهوم واقعی خود محدودتر تعریف شده است و بیشتر بر جنبه جمعی آن تاکید شده است.

ماده ۲ قانون حمایت از دانش سنتی جمهوری قرقیزستان^{۷۰} در تعریف دانش سنتی مقرر می‌دارد:

«دانش سنتی عبارت است از دانش، روش‌ها و شیوه‌های مشتمل بر کاربرد منابع ژنتیک مورد استفاده در زمینه‌های مختلف فعالیت انسانی که از نسلی به نسل دیگر انتقال یافته است...»^{۷۱}

در این تعریف صرفاً به «کاربرد منابع ژنتیک» اشاره شده است. در واقع دایره دانش سنتی بسیار محدود شده است. توجه قانونگذار به انتقال دانش سنتی بین نسل‌ها قابل توجه است. در حقوق ایران قانون خاصی در مورد دانش سنتی وجود نداشته، در قوانین دیگر هم از آن تعریفی ارائه نشده است، ولی در برخی مقررات بین‌المللی که ایران به آنها ملحق شده، برای تبیین دانش سنتی به بیان مصادیق پرداخته شده است. در بند ۲ ماده ۱۸ کنوانسیون بیابان‌زدایی^{۷۲} (مصوب ۱۳۷۵/۱۰/۱۱ مجلس شورای اسلامی)، بدون اینکه تعریفی از دانش

The term "indigenous" shall encompass, and may be used as a synonym of, "aboriginal," "traditional," "ethnic," "ancestral," "native" or other such word form.

(b) "Collective knowledge" means the accumulated, transgenerational knowledge evolved by indigenous peoples and communities concerning the properties, uses and characteristics of biological diversity. The intangible components referred to in Decision 391 of the Commission of the Cartagena Agreement include this type of collective knowledge. (www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=179597 Last visited at 25 October. 2015)

⁶⁹ WIPO, Intellectual Property and Traditional knowledge, 2012, p. 23.

⁷⁰ Law of the Kyrgyz Republic on the Protection of Traditional Knowledge, (Jun, 26, 2007)

⁷¹ Article 2. General Concepts used in this Law: Traditional knowledge shall mean knowledge, methods and manners, including use of genetic resources, used in different fields of the human activities, which have been transferred from one generation to another eventually in certain order and meaning... (<http://www.wipo.int/wipolex/en/details.jsp?id=5571>. Last visited at 25 October 2015)

^{۷۲} بیابان‌زایی بعد از دو چالش تغییر اقلیم و کمبود آب شیرین به عنوان سومین چالش مهم جامعه جهانی در قرن ۲۱ محسوب می‌شود. اکثریت مردمی که از پیامدهای بیابان‌زایی رنج می‌برند، در کشورهای جهان سوم و توسعه نیافته زندگی می‌کنند و به برنامه‌هایی جامع برای مقابله با این مشکل نیاز دارند. لذا در سال ۱۹۹۲ در ریودوژانیرو کنفرانس سازمان ملل برای محیط زیست و توسعه (United Nations

سنتی ارائه شود، آن را فناوری محلی و سنتی معرفی می‌کند. همچنین در بند ۴ ماده ۱۸ کنوانسیون تنوع زیستی (مصوب ۱۳۷۵/۰۳/۰۶ مجلس شورای اسلامی) از تعبیر تکنولوژی برای دانش سنتی استفاده شده است. در این ماده در خصوص همکاری فنی و علمی چنین بیان شده است: «کشورهای عضو باید برابر قوانین و سیاست‌های ملی، شیوه‌های همکاری برای توسعه و استفاده از تکنولوژی‌ها، از جمله تکنولوژی‌های بومی و سنتی را برابر اهداف این کنوانسیون ترغیب کرده و توسعه دهند. همچنین بدین منظور، کشورهای عضو باید همکاری در زمینه آموزش نیروی انسانی و تبادل متخصصان را تشویق نمایند.» در واقع در این بند تکنولوژی به طور مطلق بیان شده است و تکنولوژی سنتی نیز در آن جای گرفته است. به عبارت دیگر بین تکنولوژی به طور مطلق و تکنولوژی سنتی رابطه عموم و خصوص مطلق وجود دارد.

می‌توان از تعاریف ارائه شده از «دانش سنتی» به این نتیجه رسید که آنچه از اصطلاح دانش سنتی مد نظر است دانش انسان‌های بومی و محلی است که در تولید محصولات یا فرایندها به شکل غیر مدرن و غیر تکنولوژیک نقش دارد. این دانش از نظر تاریخی مختص به همان جوامع بوده و سینه به سینه و نسل به نسل در این جوامع منتقل شده، بر روی خاستگاه و منشأ آن دانش توجه زیادی می‌شود. دانش سنتی از بطن محیط زیست یک قوم برخاسته و از نسلی به نسل دیگر از راه شفاهی و تجربی منتقل می‌شود. در بیانی دیگر «دانش سنتی عبارت است از ساختاری پویا برای تولید و سازماندهی یافته‌هایی از طبیعت بدون دخالت ماشین که ریشه در نسلهای گذشته دارد.»

دانش سنتی فارغ و مستقل از دنیای ماشینی همواره می‌تواند رشد و توسعه یابد، اما دانش

Conference on Environment and Development) تشکیل شد و بحث جلوگیری از بیابان زایی به صورت جدی مطرح گردید. فصل دوازدهم از دستاوردهای این اجلاس (دستورکار بیست و یکم که در واقع دستورکار جامعه جهانی برای قرن بیست و یکم است) به بیابان زدایی اختصاص یافت. در این بخش از سازمان ملل متحد خواسته شده که تا با موضوعات بیابان زایی و خشکسالی به عنوان معضلات جهانی برخورد جدی به عمل آورد. در این ارتباط سازمان ملل کمیته‌ای بین‌الدولی جهت تدوین کنوانسیون بین‌المللی مقابله با بیابان زایی راه اندازی نمود. این کمیته پس از ۳ سال طی جلسات مختلف سرانجام در ۱۷ ژوئن ۱۹۹۴ متن کنوانسیون بین‌المللی بیابان زدایی را نهایی نمود. در ایران به ویژه به علت تعدد، گستردگی و پیچیدگی عوامل محیطی و انسانی بیابان زایی، این پدیده واجد پیامدهای وسیع اکولوژیکی اقتصادی و اجتماعی و زیست محیطی است. (ورشوساز (کتابون) و مبارک حسن (الهام)، کنوانسیون بین‌المللی بیابان زدایی و مقابله با اثرات خشکسالی مورد کاوی: کشور ایران، ۱۳۹۰)

مدرن در بسیاری از موارد به طور مستقل و بدون اتکای بر دانش سنتی نمی‌تواند فعالیت داشته باشد. مثلاً دانش سنتی داروهای گیاهی کاملاً مستقل از صنعت دارویی مدرن است، اما صنعت دارویی تا حد زیادی وابسته به دانش سنتی مربوط به حوزه دارو می‌باشد. به عنوان نمونه در گذشته مردم کهگیلویه و بویر احمد برای تسکین دندان درد خود از پودر گل میخک^{۷۳} استفاده می‌کردند. ماده مؤثر موجود در گل میخک «اوژنول»^{۷۴} نام دارد. اوژنول ماده‌ای ضد عفونی کننده و غیر سمی است که در دندان پزشکی مدرن نیز استفاده می‌شود. به ابتکار فردی و با الهام گرفتن از این موضوع، در مرکز تکثیر و پرورش شهر یاسوج، از پودر گل میخک برای بیهوش کردن ماهیان مولد، جهت آسان تر کردن امر استحصال تخم و اسپرم استفاده شد. تا چندی پیش برای بیهوش کردن ماهیان، فقط از یک ماده شیمیایی گران قیمت وارداتی موسوم به تری کابین سولفانات استفاده می‌شد که برای انسان و ماهی‌ها بی‌ضرر نبود.^{۷۵}

در این مثال پویایی دانش سنتی و اینکه بدون دخالت ماشین و مواد شیمیایی، یافته‌های موجود در طبیعت مورد استفاده قرار گرفته است، به خوبی دیده می‌شود. به عبارت دیگر منظور از پویایی دانش سنتی این است که دانش با توجه به مقتضیات زمان در قالب‌های گوناگونی قابل مشاهده بوده، از چنان پایداری برخوردار می‌باشد که با حفظ اصالت خود به رنگ نیاز زمان خود در می‌آید.

۱-۲- ویژگی‌های دانش سنتی

پس از شناخت ماهیت دانش سنتی، مناسب است ویژگی‌ها و اوصاف آن بررسی شود؛ چرا که این اوصاف بیانگر کارکرد و نقش دانش سنتی در جوامع سنتی خاستگاه آن و حتی جوامع مدرن و صنعتی بوده، ما را به چرایی و ضرورت حمایت از آن در قالب حقوق مالکیت فکری هدایت می‌کند.

۱-۲-۱- سازگاری دانش سنتی با شرایط اقلیمی

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های دانش سنتی سازگار بودن آن با طبیعت و شرایط اقلیمی محل

⁷³ Aryophillium Aromaticus

⁷⁴ Eugenol

⁷⁵ حبیب‌ا (سعید) و معتمدی (غلامحسین)، حمایت از دانش سنتی به عنوان یکی از اجزای حقوق مالکیت

شکل گیری آن است. در واقع دانش سنتی از مجموعه تجارب و دانش و در نتیجه آمیختگی با طبیعت موجود در آن محل شکل می‌گیرد و به دلیل سازگاری با طبیعت، دانشی پایدار و بسیار سودمند است. مثلاً در مناطق کم آب، مردم برای حل مشکل کم آبی از قنات استفاده می‌کردند. با قنات می‌توان مقدار قابل توجهی از آب‌های زیرزمینی را جمع‌آوری کرد و به سطح زمین رساند که همانند چشمه‌های طبیعی، آب آن، در تمام طول سال بدون هیچ ماشین و ابزاری از درون زمین به سطح جاری می‌گردد و زراعت را در منطقه‌ای خشک و کم آب ممکن می‌سازد. سازمان جهانی مالکیت فکری نیز قنات را به عنوان دانش سنتی ایرانی و برخی کشورهای دیگر مثل عمان و یمن (با نام افلاج)^{۷۶} مورد اشاره قرار می‌دهد.^{۷۷}

در مثال دیگر می‌توان به اقلیم جنوب هند و قابلیت آن آب و هوا برای پرورش گیاهان دارویی اشاره کرد. در جنوب هند دانش دارویی قبیله کانی^{۷۸} باعث رشد و توسعه دارویی به نام «جی وانی»^{۷۹} شد. این دارو که در ورزش بسیار کاربر داشت، ضد استرس و ضد افسردگی بوده، از چندین گیاه دارویی متنوع ساخته می‌شد. به علاوه دانشمندان هندی به منظور بیشترین بهره برداری از این شرایط به ایجاد مؤسسه تحقیقاتی در باغ گیاهان دارویی نواحی گرمسیری^{۸۰} اقدام کرده بودند.^{۸۱} ملاحظه می‌شود که موقعیت اقلیمی کشور هند به مردم بومی آن منطقه امکان استفاده از گیاهان دارویی را داده بود که وسیله امرای معاش آن نواحی محسوب می‌شد.

با توجه به اینکه دانش سنتی برخاسته از شرایط آب و هوایی منطقه و متناسب و سازگار با آن است، اعمال و اجرای آن در راستای رفع نیازهای انسان خصوصاً مردمان بومی آن منطقه مضر به طبیعت نبوده و تبعات مخرب زیست محیطی در پی ندارد. در حالی که استفاده از دانش مدرن در تمام زمینه‌ها از جمله کشاورزی، بهداشت و تأمین نیازهای زندگی شهری موجب آثار زیان باری برای محیط زیست است.

۱-۲-۲- سازگاری دانش سنتی با زندگی بومی

دانش سنتی بر پایه همکاری انسان و طبیعت شکل گرفته است. در واقع در نظام سنتی انسان‌ها مطیع طبیعت می‌باشند و بدون دخالت و تصرفی، پاسخ نیازهای طبیعی خود را در

⁷⁶ Aflaj

⁷⁷ OMPI, op. cit., p. 9

⁷⁸ Kani Tribes

⁷⁹ Jeevani

⁸⁰ Tropical Botanic Garden and Research Institute (TBGRI)

⁸¹ WIPO, Intellectual Property and Traditional knowledge, 2012, p. 7

طبیعت جستجو می‌کنند. از سوی دیگر طبیعت نیز با زندگی بومی آنها منطبق بوده و نیازهای آنها را پاسخ می‌گوید. به بیانی دیگر دانش سنتی به عنوان نوعی تکنولوژی محلی است که با شرایط طبیعی محیط و نیازمندی‌های بومی جوامع خاص کاملاً سازگار می‌باشد.

به عنوان مثال طب سنتی نیازهای بهداشتی بخش بزرگی از مردم کشورهای در حال توسعه را که در آنها امکان دسترسی به دارو و خدمات بهداشتی مدرن به دلیل اقتصادی و فرهنگی محدود است، تأمین می‌کند. به طور سنتی در تایلند از گیاه پلئو نوا^{۸۲} برای درمان و ترمیم زخم استفاده شده یا درمانگران بومی در منطقه غرب آمازون از گیاه رونده آیاهوسکا^{۸۳} برای تهیه داروهای مختلف استفاده می‌کنند.^{۸۴}

در حوزه کشاورزی نیز بیش از یک قرن از مطالعات مردم شناسان در جوامع زراعی و نظام‌های تولیدی می‌گذرد. گزارش‌های جامعی حاوی اطلاعات مهمی در مورد روابط اجتماعی تولید، شیوه‌های بهره‌برداری و حفاظت از محیط است که روش‌های بومی استفاده از زمین و نحوه برخورد روستائیان با جهان اطراف خود را در بر می‌گیرد. به عنوان مثال کشاورزی مدرن استفاده از سوخت‌های فسیلی کاملاً جایگزین استفاده از عوامل و عناصر طبیعی شده است. در یک مزرعه تک محصولی مدرن چرخه‌های طبیعت در اثر استفاده از کود و سموم شیمیایی چنان به هم خورده است که به استفاده از کشاورزی بومی شناختی مجال نمی‌دهد.^{۸۵}

۱-۲-۳- عنوان عنصر محوری در زندگی مردم کشورهای در

حال توسعه

جوامع انسانی همواره دانش را تولید کرده، بهبود بخشیده، از نسلی به نسل دیگر انتقال داده‌اند. چنین «دانش سنتی»ی اغلب بخش مهمی از هویت فرهنگی آنها است و یک دارایی فرهنگی ارزشمندی برای جوامعی که آن را ایجاد و تجربه کرده و توسعه داده‌اند، محسوب می‌شود.^{۸۶} به علاوه مشخصه‌های فرهنگی، معنوی^{۸۷} و فنی بسیاری از نظام‌های دانش سنتی غالباً پس از برخورد با شرایط زندگی مدرن و صنعتی، با این زندگی جدید منطبق و هماهنگ

⁸² Plao noi

⁸³ Ayahuasca

⁸⁴ OMPI, op. cit., p. 9

⁸⁵ حبیب‌ا (سعید) و معتمدی (غلامحسین)، حمایت از دانش سنتی در عرصه ملی و بین‌المللی، ۱۳۸۵، ص

⁸⁶ Popova-Gosart (Ulia), op. cit., p. 40

⁸⁷ Spiritual

شده است، به گونه‌ای که امروزه دانش سنتی به عنوان بخشی از زندگی جوامع پویا باقی مانده و نباید به عنوان آرشیوی در سابقه تاریخی لحاظ شود.^{۸۸}

دانش سنتی نقش حیاتی در زندگی روزمره اکثریت قریب به اتفاق مردم ایفا کرده و می‌کند.^{۸۹} استفاده کشاورزان محلی از گونه‌های گیاهی و توسعه مستمر و به اشتراک‌گذاری و انتشار این گونه‌ها و دانش مرتبط با آنها، نقش اساسی در سیستم‌های کشاورزی در کشورهای درحال توسعه بازی می‌کند. دانش سنتی برای امنیت غذایی و سلامت میلیون‌ها نفر از مردم در جهان در حال توسعه ضروری است. در بسیاری از کشورها، داروهای سنتی، تنها درمان مقرون به صرفه در دسترس مردم فقیر است. در کشورهای در حال توسعه، تا ۸۰ درصد از جمعیت برای تأمین سلامتی خود به داروهای سنتی وابسته هستند. علاوه بر این، آگاهی از خواص درمانی گیاهان، منبع بسیاری از داروهای مدرن بوده است.^{۹۰}

۲- ضرورت و اهداف حمایت از دانش سنتی توسط حقوق مالکیت فکری

پس از شناخت دانش سنتی و بیان اوصاف و ویژگی‌های آن خصوصاً نقش ارزنده و کارایی که اولاً در معرفی مردمان بومی و ثانیاً در شکل‌گیری و رشد بسیاری از فناوری‌های نوین دارد، این بحث قابل طرح است که آیا حقوق مالکیت فکری می‌تواند و باید برای حمایت از این دانش تدبیری بیندیشد یا اینکه بر فرض امکان اجرای حقوق مالکیت فکری، منافع جامعه بشری (منافع عمومی)^{۹۱} این حمایت و انحصار را اجازه نمی‌دهد. یا اینکه دانش سنتی تخصصاً از موضوعات تحت شمول این حقوق خارج بوده، ماهیتاً داخل در حوزه عمومی^{۹۲} است و امکان اعطای انحصار نسبت به آن وجود ندارد.

در این قسمت ابتدا (بند ۲-۱) ضرورت حمایت از دانش سنتی را در قالب حقوق مالکیت فکری (صرف نظر از اینکه چارچوب مالکیت ادبی و هنری برای آن مناسب است یا حمایت باید در قالب مقررات حقوق مالکیت صنعتی باشد) بررسی کرده، در ادامه (بند ۲-۲) اهدافی را که این حمایت برای نیل به آنها انجام می‌شود، بیان خواهیم داشت.

⁸⁸ WIPO, Intellectual Property Handbook, 2008, p. 447

⁸⁹ Traditional knowledge remains part of the life of many living communities, and should not be relegated to the archives as a historical curiosity. (WIPO, Intellectual Property Handbook, p. 447)

⁹⁰ Commission on Intellectual Property Rights, op. cit., p. 73

⁹¹ Public Interests

⁹² Public Domain

۲-۱- ضرورت حمایت از دانش سنتی توسط حقوق مالکیت فکری

عوامل مختلف اقتصادی و حقوق بشری حمایت از دانش سنتی را ایجاب می‌کنند که به ترتیب در این بند مطرح می‌شوند.

۲-۱-۱- دانش سنتی و ارزش اقتصادی آن

در ابتدای تحولات دنیای صنعتی به نظر می‌رسید که دیگر نیازی به دانش سنتی نیست و دانش مدرن به راحتی می‌تواند جای آن را بگیرد، اما کم کم به واسطه اصالتی که دانش سنتی داشت و اینکه دانش مدرن ریشه‌های خود را در دانش سنتی داونیده بود^{۹۳}، دوباره دانش سنتی و ارزش اقتصادی آن مورد توجه قرار گرفت. از جمله اینکه بین روش‌های سنتی و فن آوری زیستی، پیوند ذاتی و ارگانیک وجود دارد و گونه‌های موجود و سنتی حیوانی و گیاهی منبع گونه‌های جدید می‌باشند.^{۹۴} از این روی شاید بتوان تکنولوژی را محصول نوینی از دانش سنتی دانست. به عبارتی دیگر ارزش دانش سنتی در بازار جهانی افزایش پیدا کرده است چراکه این دانش برای تولید محصولات جدید و فرآورده‌های دارویی و کشاورزی جدید مورد استفاده قرار می‌گیرد.^{۹۵}

دانش سنتی و بومی به عنوان علم و تجربه جوامع بشری، حاصل سال‌ها تلاش انسان در بستر زمان و محل خاص جغرافیایی است. دانش ژنتیک و شناخت ارقام گونه‌های گیاهی، کشاورزی ارگانیک، معماری و آبیاری سنتی از جمله مصادیق سرمایه‌های بومی به ویژه روستایی و عشایری است. این دانش می‌تواند به عنوان یک کالای سرمایه‌ای که دارای ارزش اقتصادی و مبادله‌ای است در جهت رفع یا کاهش فقر در جامعه مورد بهره‌گیری قرار گرفته، موجب توسعه اقتصادی کشور شود.^{۹۶} این دانش سرمایه معیشتی و اقتصادی زندگانی بسیاری از مردم را فراهم نموده و مقدمه‌ای بر فناوری‌های نوین می‌باشد.

از این منظر در خصوص ضرورت و امکان حمایت از دانش سنتی اتفاق نظر وجود ندارد. عده‌ای استدلال می‌کنند که مالکیت فکری ایجاد مالکیت نامشروع و غیر قانونی را نسبت به اموال ناشی از دانش سنتی تسهیل می‌کند، اما تجربه عملی نشان داده که نظام مالکیت فکری می‌تواند اقتدار دارندگان دانش سنتی را تقویت کرده، به تبیین و سازماندهی شیوه استفاده از این دانش به عنوان دارایی غیر مادی و تقسیم و تسهیم عادلانه منافع آن کمک

⁹³ WIPO, Op. cit., p. 447

⁹⁴ R. McManis (Charles), Ibid, p. 138

⁹⁵ WIPO, Op. cit., p. 447

⁹⁶ Popova-Gosart (Ulía), op. cit., p. 40

کند.^{۹۷} بنابر گفته سازمان جهانی مالکیت فکری در سال‌های اخیر مردمان بومی، جوامع محلی و دول کشورهای در حال توسعه خواهان حمایت از اشکال سنتی نوآوری‌ها و ابداعات در قالب حقوق مالکیت فکری هستند، در حالی که نظام کلاسیک مالکیت فکری این ابداعات را در حوزه عمومی دانسته و بنابراین امکان برخورداری و بهره برداری آزادانه از آن را برای همه ممکن می‌داند. مردمان بومی، جوامع محلی و برخی از کشورها با وجود دانش سنتی در حوزه عمومی مخالفت کرده و معتقدند که این نوع نگرش، دانش سنتی را به دلیل داشتن ارزش اقتصادی با خطر تصاحب نامشروع و سوء استفاده مواجه می‌کند.^{۹۸} مثلاً یک شرکت داروساز می‌تواند یک داروی سنتی را تصاحب کرده و نسبت به اختراعی که بر اساس آن دارو ایجاد می‌کند، ورقه اختراع به دست آورد.^{۹۹}

واقعیت این است که مزایای فراوان این دانش به عنوان منبع بسیاری از اختراعات و الهام بخش خلاقیت‌های فرعی^{۱۰۰} و قابلیت تعمیم و تولید انبوه در بعد اقتصادی، موجب می‌شود که این دانش به عناوین مختلف مورد بهره برداری غیر منصفانه قرار گرفته، اشخاص و گروه‌هایی که زحمات مربوط به خلق، نگهداری و تکامل آن را بر عهده داشته و دارند، از این ره آورد سهمی نبرده، همچنان با فقر دست و پنجه نرم کنند.

از یک طرف نیاز و از طرف دیگر انتظار مردمان بومی و جوامع سنتی از حوزه مالکیت فکری این است که از قلمرو اجتماعی، تاریخی، سیاسی و فرهنگی آنها حمایت کند، ولی این انتظار در هیچ کدام از قالب‌های حمایتی مالکیت فکری ممکن نیست.^{۱۰۱} واپیو اضافه می‌کند: حمایت از این دانش به معنای قابل اجرا شدن نظام کلاسیک مالکیت فکری بر دانش سنتی نیست، بلکه اهداف و اصول حقوق مالکیت فکری مثل ضرورت حمایت از ابداعات فکری بشر در مقابل تصاحب نامشروع اقتضا دارد که مالکیت فکری در محدوده‌ای نو و بر اشخاصی جدید به اجرا درآید.^{۱۰۲}

۲-۱-۲- لزوم رعایت حقوق بشر

به علاوه از دید حقوق بشر حمایت از دانش سنتی و تأمین نیازها و منافع دارندگان آن

⁹⁷ WIPO, Op. cit., p. 447

⁹⁸ OMPI, op. cit., p. 5

⁹⁹ Ibid, p. 6

^{۱۰۰} منظور خلاقیت‌های ناشی و الهام گرفته از این دانش است.

¹⁰¹ Ibid

¹⁰² Ibid

ضروری است. اعلامیه جهانی حقوق بشر^{۱۰۳} در سال ۱۹۴۸ باعث شد مالکیت فکری به عنوان یکی از حقوق اساسی برای تمام مردم مورد پذیرش قرار گیرد.^{۱۰۴} در بند (ب) ماده ۲۷ این اعلامیه آمده است: «هر کس حق دارد از حمایت منافع معنوی و مادی آثار علمی، فرهنگی یا هنری خود برخوردار شود.» به این ترتیب دانش سنتی نیز به عنوان یکی از مصادیق مالکیت فکری و جزئی از حقوق بشر باید مورد حمایت قرار گیرد.

در همین راستا مجمع عمومی سازمان ملل در سال ۲۰۰۷ اعلامیه حقوق مردمان بومی^{۱۰۵} را به تصویب رساند. به موجب ماده ۲ آن «مردمان بومی اعم از افراد یا فرد، آزاد و با سایر افراد برابر بوده، از این حق برخوردارند که در اجرای حقوق خود موضوع هیچ گونه تبعیضی خصوصاً تبعیض مبتنی بر مبدأ یا هویت بومی خود قرار نگیرند.» در ماده ۳۱ این اعلامیه تصریح شده است که «مردمان بومی حق حفظ، کنترل، حمایت و توسعه مالکیت فکری جمعی را نسبت به دارایی فرهنگی، دانش سنتی و نمادهای فولکلور خود دارند.»^{۱۰۶} این اعلامیه مورد توجه سازمان جهانی مالکیت فکری و عمل به آن در دستور کار این سازمان قرار گرفت.

۲-۱-۳- لزوم حمایت از نگاه سازمان جهانی مالکیت فکری

علاوه بر دو مورد بالا (یعنی الزامات اقتصادی و حقوق بشری) که بیشتر ناظر بر مباحث نظری است، سازمان جهانی مالکیت فکری با دیدی عمل‌گرا و بررسی میدانی و موردی مشکلات عدم حمایت از دانش سنتی را در چند کشور مورد مطالعه قرار داده است. با اینکه دانش سنتی مفهومی جدید در نظام بین‌المللی مالکیت فکری است و بررسی آن در اسناد و سازمان‌های بین‌المللی پیشینه زیادی ندارد، کنوانسیون تنوع زیستی به عنوان بستر بررسی دانش سنتی در حقوق بین‌الملل در سال ۱۹۹۲ منعقد شده و به این موضوع پرداخته است. واپو نیز فعالیت خود را در این خصوص از سال ۱۹۹۸ آغاز کرد.^{۱۰۷}

این سازمان در سال‌های ۱۹۹۸ تا ۱۹۹۹ اقدام به فرستادن ۹ گروه حقیقت‌یاب^{۱۰۸} به بیشتر کشورهای جهان نمود تا از نحوه نگرش قوانین ملی کشورها نسبت به موضوع دانش

¹⁰³ Universal Declaration Of Human Right (UDHR)

¹⁰⁴ A. Hansen and W. VanFleet, op. cit., p. 9

¹⁰⁵ The United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples

¹⁰⁶ OMPI, op. cit., p. 7

¹⁰⁷ WIPO, Intellectual Property Handbook, 2008, p. 447

¹⁰⁸ Fact-finding

سنتی مطلع گردد.^{۱۰۹} حاصل این کار انتشار گزارشی با عنوان «الزامات حقوق مالکیت فکری و انتظارات صاحبان دانش سنتی»^{۱۱۰} بود. سازمان جهانی مالکیت فکری در گزارش خود مسائل دارندگان دانش سنتی و عواملی که حمایت از این دانش را ضروری می‌نماید، به شرح زیر خلاصه کرده است:^{۱۱۱}

- ۱- نگرانی در مورد از دست دادن دانش سنتی و سبک زندگی سنتی و بی میلی اعضای جوان تر جوامع بومی نسبت به حفظ و انتقال تجربیات و رویه‌های سنتی؛
- ۲- نگرانی در مورد عدم توجه و احترام به دانش سنتی و دارندگان آن؛
- ۳- نگرانی در مورد تصاحب نامشروع دانش سنتی از جمله استفاده از دانش سنتی بدون اشتراک گذاری منافع و یا استفاده به شیوه‌های موهن و تحقیر آمیز و
- ۴- نگرانی در مورد عدم توجه به ضرورت حفظ و ترویج استفاده بیشتر از دانش سنتی.^{۱۱۲} برخی دلایل موجهه حمایت از دانش سنتی را به شکلی دیگر بیان می‌کنند.^{۱۱۳}
- ۱- مراعات انصاف و برابری: در صورتی که دانش سنتی منجر به سود تجاری شود، دارندگان و متولیان^{۱۱۴} دانش سنتی باید سهم عادلانه دریافت کنند؛
- ۲- نگرانی مربوط به محافظت از منابع طبیعی: حمایت از دانش سنتی به اهداف گسترده حفاظت از محیط‌زیست، تنوع زیستی و فعالیت‌های کشاورزی پایدار کمک می‌کند؛
- ۳- حفاظت از شیوه‌های سنتی و فرهنگ: حفاظت از دانش سنتی موجب ارتقای جایگاه دانش و مردمی می‌شود که چه در داخل و چه در خارج جوامع از آن استفاده می‌کنند؛
- ۴- پیشگیری از تصاحب دانش سنتی توسط اشخاص غیر مجاز و یا جلوگیری از دزدی زیستی^{۱۱۵}؛ و
- ۵- ترویج استفاده از دانش سنتی و اهمیت توسعه آن.

در واقع طرز فکر واپیو این است که استفاده صحیح از نظام مالکیت فکری برای حمایت از دانش سنتی می‌تواند از جوامع بومی حمایت کرده، منافع اقتصادی و فرهنگی آنها را به

¹⁰⁹ WIPO, Report on Fact-Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge, Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders, 2001, p. 5

¹¹⁰ Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders

¹¹¹ Commission on Intellectual Property Rights, op. cit., 2002, p. 75

¹¹² WIPO, op. cit., p. 23

¹¹³ Correa (Carlos), Traditional Knowledge and Intellectual Property, 2001, p. 156

¹¹⁴ Custodians

¹¹⁵ Biopiracy

خوبی و عادلانه تقسیم و تسهیم کرده، استقلال آنها را حفظ نماید.^{۱۱۶}

این سازمان بر اساس همین گزارش اقدام به تأسیس کمیته بین‌الدولی مالکیت فکری، منابع ژنتیک، دانش سنتی و فولکلور^{۱۱۷} کرد.^{۱۱۸} مذاکرات مربوط به تهیه سند حقوقی بین‌المللی در قالب این کمیته بین‌الدولی انجام می‌شود. این کمیته روی ارتباط موجود بین نظام مالکیت فکری و نگرانی عاملین و دارندگان دانش سنتی تأکید و بررسی خاص دارد.

کمیته مذکور در سال‌های ۲۰۰۰ الی ۲۰۰۸، ده نشست برگزار نمود، لیکن علی‌رغم تمامی تلاش‌ها، موفق به برقراری سیاست واحدی در قبال دانش سنتی نشد.^{۱۱۹}

یکی از دلایل عدم توفیق این کمیته، اختلاف‌های جدی میان رویکرد بهره‌برداران از این منابع و صاحبان اصلی دانش سنتی می‌باشد. گروه اول بر این اعتقاد هستند که ابتدا باید هنجارهای حمایتی در داخل و در سطح ملی شکل بگیرد تا متعاقباً بتوان یک نظام حمایتی بین‌المللی را برای مقولات فوق طراحی کرد که عمده‌تاً باید مبتنی بر نظام کنونی مالکیت فکری باشد. در مقابل صاحبان دانش سنتی، از جمله جمهوری اسلامی ایران، ضمن تأکید بر یک نظام خاص حمایتی برای این مقولات، اصرار دارند که مشکل اصلی این کشورها نداشتن نظام حمایت داخلی نیست، گرچه تدوین آن ضروری است، اما نبود ساز و کارهای بین‌المللی برای جلوگیری از سوء استفاده‌های فعلی از این منابع در سایر کشورها مشکل عمده آنها محسوب می‌شود و لذا معتقدند طراحی هرگونه نظام حقوق مالکیت فکری در این زمینه چنانچه فاقد ضمانت‌های اجرایی حقوقی بین‌المللی باشد، نمی‌تواند کارساز واقع گردد.^{۱۲۰}

توضیح اینکه با توجه به اینکه نظام بین‌المللی مالکیت فکری در حال حاضر به طور کامل از دانش سنتی حمایت نمی‌کند، تعداد زیادی از جوامع و دولت‌ها تهیه یک یا چند سند حقوقی را که متضمن حمایت خاص^{۱۲۱} از دانش سنتی باشد، توصیه کردند. برای عده زیادی از کشورها^{۱۲۲} با لحاظ گستره بین‌المللی تصاحب نامشروع و سوء استفاده از دانش سنتی، وضع مقرراتی مبتنی بر مبانی محکم، متناسب با شرایط و وضعیت فرهنگی و در سطح بین‌المللی

¹¹⁶ WIPO, Intellectual Property Handbook 2008, p. 448

¹¹⁷ Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklor

¹¹⁸ Popova-Gosart (Ulia), op. cit., p. 24

Popova-Gosart (Ulia), op. cit., p. 24

¹¹⁹ طریقی (امیر)، منبع پیشین، ۱۳۹۰، ص ۴ و

¹²⁰ گزارش چهارم و هشتمین اجلاس مجمع عمومی سازمان جهانی مالکیت فکری، ۱۳۸۹، ص ۱.

¹²¹ Sui generis

¹²² این کشورها غالباً کشورهای دارای دانش سنتی و جوامع بومی هستند.

ضروری است.^{۱۲۳}

قابل ذکر اینکه سازمان جهانی مالکیت فکری در پیشبرد فعالیت خود با نهادهای و سازمان‌های دیگر از جمله کمیساریای عالی حقوق بشر، کنوانسیون تنوع زیستی، یونسکو، سازمان جهانی تجارت، فائو، کنفرانس ملل متحد در خصوص تجارت و توسعه (آنکتاد) و مرجع دائمی سازمان ملل در خصوص مسائل بومیان همکاری دارد.^{۱۲۴}

۲-۲- اهداف حمایت از دانش سنتی توسط حقوق مالکیت فکری

تمام اشخاصی که حمایت از دانش سنتی را لازم می‌دانند، در واقع اهدافی را برای این حمایت ترسیم کرده اند و این حمایت وسیله‌ای برای نیل به این اهداف است. منافع عمومی اعم از منفعت جوامع بومی و مردمان دارنده دانش سنتی و منفعت جوامع مدرن مصرف کننده این دانش اقتضا دارد که از دانش سنتی به گونه‌ای مناسب و مؤثر حمایت شود. در این بند این اهداف برشمرده می‌شود.

از دید سازمان جهانی مالکیت فکری حمایت از دانش سنتی فی نفسه هدف نیست، بلکه روشی برای رسیدن به اهداف عام تر و پاسخ به نیازهای صاحبان آنان است.^{۱۲۵}

هدف حمایت از دانش سنتی، جلوگیری از استفاده غیر مجاز و تصاحب غیر قانونی دانش سنتی توسط ثالث است. همچنین هدف از حمایت این است که ابداعات و نوآوری‌های بیان شده در دانش سنتی با سوء نیت مورد استفاده قرار نگیرد.^{۱۲۶} به عنوان مثال حمایت در قالب مالکیت فکری منجر به حمایت از داروهای سنتی و هنرمندان و موسیقی‌های بومی در مقابل هرگونه تصاحب نامشروع شده، جوامع می‌توانند بهره برداری تجاری از آن را قاعده مند کنند.^{۱۲۷} در بیانی دیگر حمایت مالکیت فکری از دانش سنتی می‌تواند منجر به شناسایی و اجرای حقوق انحصاری شده، مانع شخص ثالث در اجرای برخی اعمال شود.^{۱۲۸}

زمانی که در پی تمایل و تلاش اعضای واپیو یک یا چند سند حقوقی بین‌المللی برای حمایت مؤثر از دانش سنتی تنظیم شود، در آن سند حقوقی بین‌المللی معنا و مفهوم دانش سنتی ارائه می‌شود و به موجب آن، هماهنگی و وحدت بین‌المللی در چیستی دانش سنتی

¹²³ OMPI, op. cit., p. 34.

¹²⁴ Ibid.

¹²⁵ Laprotection de savoirs traditionnels n'est pas une fin en soi, mais un moyen d'atteindre des objectifs plus généraux et de répondre aux besoins de leurs détenteurs. (OMPI, op. cit., p. 20)

¹²⁶ Ibid, p. 13.

¹²⁷ Ibid, p. 14.

¹²⁸ Ibid.

- شکل می‌گیرد. همچنین دارندگان حق مشخص شده، ادعاها و انتظارات رقبای برخاسته از جوامع پاسخ داده شده و حقوق و استثناهای قابل اجرا معین می‌گردد.^{۱۲۹}
- اشخاص ذی نفع اهداف مختلفی را در خصوص حمایت از دانش سنتی مد نظر قرار داده اند که علاوه بر موارد بالا می‌توان به موارد زیر اشاره کرد.
- ۱- خلق ثروت، ایجاد بازارهای فروش و توسعه اقتصادی پایدار که همچنین متضمن ارتقای تقسیم و تسهیم عادلانه امتیازات ناشی از استفاده از دانش سنتی می‌باشد؛
  - ۲- حفظ، ارتقا و توسعه دانش سنتی؛
  - ۳- جلوگیری و سرکوب تصاحب نامشروع، بهره برداری غیرمجاز و استفاده نامشروع و سوء و همچنین سایر شیوه‌های استفاده مکارانه و ناعادلانه از دانش سنتی؛
  - ۴- حمایت از ابداع و نوآوری مبتنی بر سنت؛
  - ۵- درک ارزش و ارتقای جایگاه و حرمت دانش سنتی و جوامعی که آن را به ویژه از طریق منع استفاده توهین آمیز، رنجاننده و زنده از منظر فرهنگی و معنوی حفظ کرده اند؛
  - ۶- حفظ هویت فرهنگی و آداب و رسوم جوامع؛
  - ۷- رهایی و آزادگی دارندگان دانش سنتی؛
  - ۸- جلوگیری از ادعاهای نادرست و فریبنده در خصوص اصالت و منبع، جلوگیری از نادیده انگاشتن منابع توسط ثالث و
  - ۹- ارتقای تنوع فرهنگی^{۱۳۰}

نتیجه

دانش سنتی هرچند قدمتی به درازای تاریخ دارد، ولی صحبت از آن در حوزه حقوق به چند سال اخیر برمی‌گردد. در حالی که امروزه عزم ملی و بین‌المللی برای حمایت از اختراعات و ابداعات نوین جزم و قاطع است، بحث در خصوص حمایت از دانش سنتی و محصولات و فرآیندهای مبتنی بر آن به تازگی جای خود را باز کرده است.

دانش سنتی، علم، مهارت و تجربه برخاسته از هم اندیشی غیر نظام مند و تعریف نشده مردمان بومی و جوامع سنتی است که ضمن سازش و همگونی با اقلیم و نوع زندگی این افراد، مشکلات و نارسایی‌های زیستی و محیطی آنها را رفع و بیماری‌های آنها را درمان کرده، در عین حال جزئی سیال و پویا از فرهنگ و هویت آنها را تشکیل می‌دهد.

¹²⁹ Ibid, p. 35.

¹³⁰ OMPI, op. cit., pp. 20-21.

علی رغم جایگاه دانش سنتی در زندگی بومی و نقش آن در شکل گیری بسیاری از اختراعات دنیای صنعتی امروزی، با وجود اقدام قوانین داخلی برخی از کشورها مثل پرتغال، پرو و قرقیزستان به مفهوم شناسی آن، از ناحیه مقررات بین المللی تعریفی جامع و مانع که تعیین کننده حدود و ثغور آن باشد، شکل نگرفته و این در حالی است که صحبت از لزوم حمایت از دانش سنتی و چگونگی این حمایت و ارائه الگوی مناسب برای انتقال و تجاری سازی آن بدون شناخت مفهوم و ماهیت آن امکان پذیر نیست.

اغلب تعاریفی که دیده می شود، تعریف به مصداق است و به خوبی نمی تواند مفهوم دانش سنتی را مشخص کند، به علاوه نتوانسته دامنه بسیار وسیع دانش سنتی و تنوع آن را پوشش دهد.

دانش از درک و تجربه ضمنی ناشی شده، قابل اعمال و کاربست بوده، ذاتاً و در طبیعت خود پویا است. صفت سنتی برای دانش بیانگر ارتباط آن با قدمت و آداب و رسوم جوامع بوده، چگونگی شکل گیری، رشد و توسعه و تکامل آن را در بستر زمان و در گذر بین نسل ها نشان می دهد. از این روی به نظر ما «دانش سنتی عبارت است از ساختاری پویا برخاسته از هم اندیشی غیر نظام مند مردمان بومی برای تولید و سازماندهی یافته هایی از طبیعت بدون دخالت ماشین که ریشه در نسل های گذشته دارد.»

دانش سنتی به واسطه ویژگی هایی که دارد مثل سازگاری با شرایط زیست محیطی و اقلیمی، تناسب با نیازهای مردمان بومی و جوامع سنتی و اثرگذاری در ابداعات امروز، می تواند عامل مناسبی برای رشد و ترقی کشورهای دارنده این دانش که اغلب کشورهای در حال توسعه و فقیر می باشند، به حساب آید و در عین حال می تواند مورد تصاحب نامشروع، سوء استفاده و بهره برداری ناروا قرار گیرد.

از این روی حمایت از دانش سنتی به دلیل ارزش اقتصادی آن و همچنین لزوم رعایت حقوق بومیان از منظر حقوق بشر امری ضروری جلوه می کند که نیازمند تلاش کشورها در سطح ملی و بین المللی است. اقدامات سازمان جهانی مالکیت فکری در زمینه مطالعه وضعیت و نیازهای جوامع بومی در بسیاری از کشورها و تشکیل کارگروه تخصصی بسیار ارزنده بوده، توفیق نهایی آن که همانا تدوین مقررات لازم الاجرای بین المللی و عضویت کشورها در آن است، نیازمند همکاری و همدلی جامعه جهانی به ویژه کشورهایی است که از تمدن، سنت غنی و کهن و اقوام و مردمان بومی گسترده ای برخوردار هستند.

در این میان بر خلاف برخی از دیدگاه ها، تجربه عملی نشان داده که نظام مالکیت فکری

می‌تواند اقتدار دارندگان دانش سنتی را تقویت کرده، به تبیین و سازماندهی شیوه استفاده از این دانش به عنوان دارایی غیر مادی و تقسیم و تسهیم عادلانه منافع آن کمک کند. کشورهای دارای دانش سنتی نیز خواهان حمایت از میراث علمی و فرهنگی خود در چارچوب مالکیت فکری هستند و به نظر می‌رسد در این خصوص ابتدا باید مقرراتی بین‌المللی ایجاد و به تبع آن قوانین ملی کشورها شکل بگیرد. لازم است ایران نیز که دارای سطح وسیعی از دانش سنتی در امور مختلف است، علاوه بر توجه بیشتر به موضوع در سطح ملی، با استفاده از فرصت عضویت در واپیو در تلاش‌ها و اقدامات این سازمان حضوری فعالانه داشته و همکاری بیشتری با کشورهای فعال در این زمینه داشته باشد.

مسئله حمایت لازم و مناسب علاوه بر رعایت عدالت و انصاف و پاس داشت میراث بومی، علمی، هویتی و فرهنگی جوامع سنتی، می‌تواند منجر به شناسایی و اجرای حقوق انحصاری شده و مانع سوء استفاده اشخاص ثالث، تصاحب نامشروع، سواری مجانی و اجرای برخی اعمال سودجویانه در این حوزه شود.

فهرست منابع

حبیبی، سعید، و غلامحسین معتمدی. «حمایت از دانش سنتی به عنوان یکی از اجزای حقوق مالکیت فکری». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی* ۷۲ (۱۳۸۵): ۱۶۲-۱۲۳.

حبیبی، سعید، و غلامحسین معتمدی. «حمایت از دانش سنتی در عرصه ملی و بین‌المللی». *مجله دانشکده حقوق و علوم سیاسی* ۷۴ (۱۳۸۵): ۱۳۴-۱۰۷.

سازمان جهانی مالکیت معنوی (واپیو). گزارش چهل و هشتمین اجلاس مجمع عمومی مجامع، ۲۹ شهریور لغایت ۷ مهر ۱۳۸۹.

طریقی، امیر. «دانش سنتی در سطح بین‌المللی و ضرورت پیاده‌سازی آن در حقوق ایران». تاریخ انتشار ۱۳۹۰/۱۲/۰۶، قابل دسترسی در:

<http://www.tarighi-lawyer.ir/index.php?ToDo=ShowArticles&AID=5483>

تاریخ مراجعه: ۱۳۹۴/۰۸/۰۶.

معین، محمد. *فرهنگ لغت معین*. تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۴.

ورشوساز، کتابون، و الهام مبارک‌حسن. «کنوانسیون بین‌المللی بیابان‌زدایی و مقابله با اثرات خشکسالی مورد کاوی: کشور ایران». ارائه شده در: همایش ملی بوم‌های بیابانی، گردشگری و هنرهای محیطی. قابل دسترسی در:

http://www.civilica.com/Paper-IAUNAAU01-IAUNAAU01_066.html

تاریخ مراجعه: ۱۳۹۴/۰۸/۰۶.

هاشمیان یجنورد، ناهید، و محمدباقر منهج. «دانش چیست؟ مرور ادبیات، مقایسه تعاریف، ارائه تعریفی جدید». *رهیافت* ۴۰ (۱۳۸۶): ۲۴-۱۷.

“American Heritage Publishing Company.” *The American Heritage Dictionary*. Canada: 2001.

Commission on Intellectual Property Rights. *Integrating Intellectual Property Rights and Development Policy*. London: Commission on Intellectual Property Rights, 2003.

Correa, Carlos. *Traditional Knowledge and Intellectual Property*, Geneva: 2001.

Davenport, Thomas H. and Laurence Prusak. *Working Knowledge How Organizations Manage What Know*, Boston: Harvard Business School Press, 1998.

Hansen, Stephen A. and Justin W. Vanfleet. *Traditional Knowledge and Intellectual Property: A Handbook on Issues and Options for Traditional Knowledge Holders in Protecting their Intellectual Property and Maintaining Biological Diversity*. Washington: AAAS, 2003.

McManis, Charles R. *Biodiversity and the Law Intellectual Property, Biotechnology and Traditional Knowledge*. London: Earthscan, 2007.

OMPI. *La propriété intellectuelle relative aux ressources génétiques, aux savoirs traditionnels et aux expressions culturelles traditionnelles*. Genève, 2012.

Popova-Gosart, Ulia. *Traditional Knowledge & Indigenous Peoples*. Geneva: WIPO Publication, 2009.

Popper, Karl. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Routledge Classics, 2002.

Robert, Paul. *Dictionnaire du français primordial*. Paris: Brodard graphique, 1971.

UN. Permanent Forum on Indigenous Issues. “Report of the International Technical Workshop on Indigenous Traditional Knowledge.” New York, 2006.

UN. Permanent Forum on Indigenous Issues. “Working Paper for the 23-d Session of the Working Group on Indigenous Populations.” New York, 2005.

UN. United Nations Development Group (UNDG). *Guidelines on Indigenous Peoples’ Issues*. New York, 2008.

WIPO. *Intellectual Property and Traditional Knowledge*. Geneva, 2012.

WIPO. *Intellectual Property Handbook*. Second Edition. Geneva, 2008.

WIPO. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, 12 Session, Geneva, 2013.

WIPO. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources, Traditional Knowledge and Folklore, Eighth Session, (June 6 to 10 2005), Geneva, 2005.

WIPO. Intergovernmental Committee on Intellectual Property and Genetic Resources. *Traditional Knowledge and Folklore*, Third Session, Geneva, 2002.

WIPO. *Report on Fact-Finding Missions on Intellectual Property and Traditional Knowledge. Intellectual Property Needs and Expectations of Traditional Knowledge Holders (1998–1999)*. Geneva, 2001.

www.au.int

www.civilica.com

www.europa.eu

www.wipo.int

Traditional Knowledge and Necessity of its Protection in the Intellectual Property Law

Mohammad Hadi MIRSHAMSI

Assistant Professor of Allameh Tabataba'i University

Email: mh_mirshamsi@yahoo.fr

&

Narges JORFI

MA of Intellectual Property Law

Email: narges.jorfi@gmail.com

Traditional knowledge is dynamic structure for producing and formed finding from nature without machine that has roots in past generation. Traditional knowledge as part of a dynamic and fluid, rooted in tradition, customs, climate conditions and needs of indigenous communities, they form an important part of cultural and social heritage and their identity. Compatible with the climate and the local life, the importance of traditional knowledge of indigenous peoples in economic development and the impact of this knowledge in the sciences and modern innovations, has the originality, durability, mobility and economic value and as a result some of the abuse , illegal appropriation and exploitation of its owners brought it without rights. Hence the legal protection from the owners of indigenous communities of this knowledge are essential, based on the requirements of human rights and as the best framework for protecting intellectual property system is proposed. Measures and studies World Intellectual Property Organization to promote the protection of indigenous peoples' knowledge is valuable and significant, passing appropriate international rules which is the first and most effective step for widespread support of the owners of this knowledge requires the cooperation of all countries, especially countries with indigenous communities and it is necessary to Iran shows more activity, in this context and in line with the pass of appropriate national legislation.

Keywords: traditional knowledge, know-how, traditional, indigenous communities, and intellectual property rights.